

Wprowadzenie

Współcześnie instytucja warunkowego zwolnienia wymaga bliższej analizy z kilku zasadniczych powodów.

Po pierwsze, wiąże się ona ściśle z karą pozbawienia wolności, a ta od wielu lat jest przedmiotem krytyki i ataków ze strony nauki prawa karnego, penitencjarystyki oraz kryminologii. Stwierdzony naukowo w latach 70-tych ubiegłego stulecia mizerny efekt resocjalizacyjny wykonania kary pozbawienia wolności zmienił poważnie podejście do jej funkcji i celów. Przesztano ją traktować jako środek do osiągnięcia celu w postaci totalnej odnowy moralnej skazanego, jak się bowiem okazało, ta jest niemożliwa w warunkach izolacji więziennej. Poza tym dostrzeżono, że kara ta niesie za sobą szereg poważnych kosztów. Po odbyciu jej zakłady karne opuszczają osoby nieprzystosowane społecznie, przymusowa resocjalizacja nie przynosiła spodziewanych efektów dodatnich, a raczej prowadziła do skutków negatywnych, zwłaszcza w postaci powrotu na drogę przestępstwa. Do tego dochodziły jeszcze koszty ekonomiczne związane z jej wykonaniem. Pod wpływem krytyki kary pozbawienia wolności zaczęto postulować ograniczenie jej zastosowania do niezbędnego minimum (zasada *ultima ratio*), co wiązało się z wprowadzeniem do porządków prawnych zasady, iż kara pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania mogła być orzeczona tylko wówczas, gdy żadna inna kara nie była celowa. Z kolei tam, gdzie dochodziło do wymierzenia kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania, w toku jej wykonywania położono nacisk na dobrowolną, a nie przymusową resocjalizację, głównym zadaniem kary pozbawienia wolności stała się readaptacja społeczna skazanego oraz minimalizowanie negatywnych skutków związanych z jej wykonaniem. Nastąpił zwrot ku sprawiedliwemu karaniu, a ze sprawy uczyniono podmiot, a nie przedmiot postępowania wykonawczego. Nacisk zaczęto kłaść na funkcję gwarancyjną prawa, a także na przestrzeganie zasady równości i pewności prawa. Tylko wtedy prawo może spełnić swą rolę wychowawczą. Również w polskim prawie karnym daje się zaobserwować taką tendencję. Widoczna jest ona na etapie stosowania prawa – przepis art. 58 § 1 KK statuuje zasadę *ultima ratio* kary pozbawienia wolności. Dostrzec ją można również w prawie karnym wykonawczym, w którym skazany podejmuje decyzję co do tego, czy będzie uczestniczył w systemie programowanego oddziaływania (art. 95 § 1 KKW). Zainteresowanie instytucją warunkowego zwolnienia jest w tej sytuacji konieczne. Zmiana podejścia do kary pozbawienia wolności, którą niedługo na-

zywano nawet „królową kar”, musi również prowadzić do zmiany spojrzenia na konstrukcję prawną warunkowego zwolnienia. Wynika to przede wszystkim ze ścisłego związku obu instytucji. Warunkowe zwolnienie stosowane jest bowiem dopiero po wykonaniu części kary pozbawienia wolności. Poza tym dostrzegalna jest również zbieżność niektórych celów obu instytucji, zwłaszcza w postaci prewencji indywidualnej.

Po drugie, wskutek nasilającej się krytyki kary pozbawienia wolności, a także przeludnienia w zakładach karnych, z którym boryka się większość krajów europejskich, w ustawodawstwie Rady Europy zaczęto formułować nowe standardy postępowania ze skazanymi na karę pozbawienia wolności, a także standardy regulacji krajowej w zakresie warunkowego zwolnienia. Chodzi tu o dwie podstawowe rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy – pierwsza R(2006)2 – Europejskie Reguły Więzienne z 11.1.2006 r., która jednoznacznie stwierdza, że kara pozbawienia wolności szkodzi, w czasie jej wykonywania warunki, w jakich skazany ją odbywa, powinny jak najmniej różnić się od życia na wolności. W czasie wykonywania kary pozbawienia należy skoncentrować się na readaptacji społecznej. Takie podejście do kary pozbawienia wolności, będące efektem krytyki resocjalizacyjnej funkcji tej kary, jest w pełni spójne z inną rekomendacją Komitetu Ministrów Rady Europy z 24.9.2003 r. R(2003)22 dotyczącą warunkowego zwolnienia, z której wynika, że instytucja ta jest jednym z podstawowych instrumentów readaptacji skazanych, pozbawionych wolności. Zachodzi zatem potrzeba spojrzenia na krajową regulację prawną w zakresie warunkowego zwolnienia również z punktu widzenia standardów Rady Europy.

Po trzecie, niezwykle pożyteczny z naukowego punktu widzenia jest wgląd w instytucję warunkowego zwolnienia w RP z perspektywy porównawczej. Ułatwia to bowiem krytyczną analizę rozwiązań krajowych, pozwala także ocenić stopień surowości regulacji krajowej w tym zakresie na tle regulacji w innych państwach.

Po czwarte, zainteresowanie instytucją warunkowego zwolnienia uzasadnione jest również tym, że polska regulacja prawna w tym zakresie obciążona jest usterkami, które nie sprzyjają praktyce, powodują bowiem trudności w jej stosowaniu, orzecznictwo w tym zakresie nie jest jednolite, co poważnie narusza funkcję gwarancyjną prawa, a także zasadę równości. Poza tym osłabia szereg funkcji, które warunkowe zwolnienie pełni w polityce kryminalnej i penitencjarnej.

Autor niniejszego opracowania postawił sobie za cel ocenę regulacji polskiej w zakresie warunkowego zwolnienia w szerszej perspektywie porównawczej, przy uwzględnieniu poważnej zmiany podejścia do celów i funkcji kary pozbawienia wolności, a także w kontekście rekomendacji Rady Europy określających standardy traktowania więźniów oraz wymogi regulacji krajowych w zakresie instytucji warunkowego zwolnienia. Efektem tej analizy będą

postulaty *de lege ferenda*, uwzględniające współczesne pstrzeganie kary pozbawienia wolności, najważniejsze regulacje Komitetu Ministrów Rady Europy oraz usuwające usterki dotychczasowej regulacji, a także ocena najważniejszych proponowanych obecnie zmian, zwłaszcza w KK, KKW i KKS dotyczących rzeczonyj instytucji.

Aby osiągnąć ten cel, rozważania zawarte w rozprawie zostały podzielone na siedem rozdziałów. W pierwszym omówiona została geneza warunkowego zwolnienia oraz jego dalszy rozwój w prawie angielskim i amerykańskim. Szczególna koncentracja na rozwoju regulacji prawnej w zakresie warunkowego zwolnienia w Wielkiej Brytanii oraz Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej daje się uzasadnić tym, że kraje te są kolebką tej instytucji, mają w tym zakresie również największe doświadczenia. Konieczna jest także prezentacja różnych systemów warunkowego zwolnienia w prawie porównawczym oraz ich ocena, uwzględniająca współczesne podejście do kary pozbawienia wolności. Pozwala to umiejscowić odpowiednio polski system warunkowego zwolnienia i dokonać oceny trafności rozwiązań nim objętych. W drugim rozdziale poruszono genezę i ewolucję polskiej regulacji w zakresie warunkowego zwolnienia, poczynając od ustawodawstwa państw zaborczych, poprzez wszystkie polskie kodyfikacje karne. Trzeci rozdział poświęcono różnicom pomiędzy probacją a warunkowym zwolnieniem, pomiędzy instytucjami podobnymi do warunkowego zwolnienia a warunkowym zwolnieniem, wreszcie omówiono w nim funkcje tej instytucji we współczesnej polityce karnej i penitencjarnej. Następne trzy rozdziały koncentrują się na obowiązującej polskiej regulacji instytucji warunkowego zwolnienia, ujętej w KK i KKW oraz w KKS, w szczególności na przesłankach tej instytucji, jej treści, a także skutkach zastosowania i podstawach jej odwołania. Zawiera on także ocenę proponowanych obecnie zmian przepisów o warunkowym zwolnieniu¹. Natomiast ostatni rozdział poświęcony został najważniejszym kwestiom proceduralnym, w tym właściwości sądu oraz głównym zasadom postępowania w przedmiocie warunkowego zwolnienia. Ponadto poruszono w nim ważkie współcześnie zagadnienie zasady niepogarszania sytuacji skazanego w zakresie warunkowego zwolnienia w przypadku przejścia do wykonania wyroku co do kary pozbawienia wolności. Problem ten ma tym bardziej doniosłe znaczenie, że omawiana instytucja przekroczyła ramy regulacji krajowych i staje się nierzadko przedmiotem unormowań prawa europejskiego, czy szerzej międzynarodowego.

W rozprawie pominięto zagadnienie warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego (art. 86 NielU). Nie wiąże się ono bowiem z karą pozbawienia wolności, lecz ze środkiem poprawczym stosowanym wobec nieletnich. Ma

¹ Chodzi zwłaszcza o projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw z 25.2.2010 r., dostępny na stronie www.ms.gov.pl.

on odmienne cele od wykonania kary pozbawienia wolności, nie mieści się również w zakresie prawa karnego.

Autor niniejszego opracowania poczytuje sobie za szczególnie miły obowiązek podziękować w tym miejscu swojemu Nauczycielowi – Prof. dr hab. *Andrzejowi Markowi*, Kierownikowi Katedry Prawa Karnego i Kryminologii UMK w Toruniu, za Jego nieustającą życzliwość, inspirację oraz pomoc w dotychczasowej pracy naukowej. Podziękowania należą się również wszystkim tym, którzy udzielili mu pomocy na różnych etapach powstawania tej rozprawy, poświęcając swój czas, udostępniając nierzadko cenne materiały, a także dzieląc się uwagami krytycznymi.

Toruń, marzec 2010 r.

Jerzy Lachowski